

Baleczky Emil – nyelvész, költő, tanár

Nemzetközi tudományos szeminárium
Beregszász, 2019. május 23–24.

Tanulmánykötet

Еміль Балецький – мовознавець, письменник, освітянин

Міжнародний науковий семінар
Берегове, 23–24 травня 2019 року

Збірник наукових робіт

Baleczky Emil – nyelvész, költő, tanár

Nemzetközi tudományos szeminárium
Beregszász, 2019. május 23–24.

Tanulmánykötet

Szerkesztette:
Bárány Erzsébet

II. RF KMF – „RIK-U” Kft.
Beregszász–Ungvár
2020

ETO 81'1:061.3(477.87)

B 19

A kiadvány a 2019. május 23–24-én Beregszászban a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Filológia Tanszéke által rendezett *Baleczky Emil – nyelvész, költő, tanár* című nemzetközi tudományos szemináriumon elhangzott előadások anyagát tartalmazza. A kötet a neves szlavista születésének 100. évfordulója kapcsán az életét, az oktatói, a nyelvészeti és az irodalmi tevékenységét bemutató tanulmányokat adja közre.

Kiadásra javasolta a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Tudományos Tanácsa (2020.08.27., 5. számú jegyzőkönyv).

Készült a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Kiadói Részlege és Filológia Tanszéke közreműködésével.

Szerkesztette:

Bárány Erzsébet

Lektorálta:

dr. Bárány Béla, PhD (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola)

dr. Gazdag Vilmos, PhD (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola)

A magyar nyelvű szöveget korrektúrázták:

a szerzők

Az ukrán és angol nyelvű szöveget korrektúrázta:

Kordonec Olekszandr és Vrábely Tamás

Műszaki szerkesztő:

Gazdag Vilmos

Borítóterv:

Gazdag Vilmos, Vezsdel László

ETO-besorolás:

a II. RF KMF Apáczai Csere János Könyvtára

A kiadásért felelnek:

Csernicskó István (a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola megbízott rektora)

Orosz Ildikó (a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola elnöke)

Dobos Sándor (a II. RF KMF Kiadói Részlegének vezetője)

A közölt tanulmányok tartalmáért a szerzők a felelősek.

**A kiadvány megjelenését
a Kárpátaljai Magyar Akadémiai Tanács támogatta.**

Kiadó: a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola (cím: 90202, Beregszász, Kossuth tér 6. E-mail: foiskola@kmf.uz.ua) és a „RIK-U” Kft. (cím: 88000 Ungvár, Gagarin u. 36. E-mail: print@rik.com.ua)

Nyomdai munkálatok: „RIK-U” Kft.

ISBN 978-617-7868-35-3

© A szerzők, 2020

© A szerkesztő, 2020

© II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2020

Еміль Балецький – мовознавець, письменник, освітянин

Міжнародний науковий семінар
Берегове, 23–24 травня 2019 року

Збірник наукових робіт

За редакцією:
Єлизавети Барань

ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ – ТОВ «РІК-У»
Берегове–Ужгород
2020

УДК 81'1:061.3(477.87)

Б 19

Збірник містить матеріали міжнародного наукового семінару «*Еміль Балецький – мовознавець, письменник, освітянин*», який відбувся 23–24 травня 2019 року в м. Берегове. До видання, присвяченого 100-річчю від дня народження видатного славіста, ввійшли статті про життєпис науковця, його мовознавчу, освітницьку діяльність та літературну творчість.

Рекомендовано до друку Вченою радою Закарпатського угорського інституту ім. Ф.Ракоці II (протокол №5 від 27.08.2020 р.)

Підготовлено Видавничим відділом спільно з кафедрою філології
Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II

За редакцією:

Єлизавети Барань

Рецензенти:

Адальберт Барань, кандидат філологічних наук (ЗУІ ім. Ф.Ракоці II)
Вільмош Газдаг, доктор філософії з гуманітарних наук, спеціальність «філологія»
(ЗУІ ім. Ф.Ракоці II)

Коректура угорського тексту:
авторська

Коректори українського та англійського текстів:
Олександр Кордонець та Томаш Врабель

Технічний редактор:
Вільмош Газдаг

Обкладинка:
Вільмош Газдаг, Ласло Веждел

УДК:

Бібліотечно-інформаційний центр «Опаціої Черє Янош» при ЗУІ ім. Ф.Ракоці II

Відповідальні за випуск:

Степан Черничко (в.о. ректора Закарпатського угорського інституту ім. Ф.Ракоці II)
Ільдико Орос (президент Закарпатського угорського інституту ім. Ф.Ракоці II)
Олександр Добош (начальник Видавничого відділу ЗУІ ім. Ф.Ракоці II)

За зміст опублікованих наукових робіт відповідальність несуть автори

**Друк збірника здійснено за підтримки
Угорської академічної ради Закарпаття**

Видавництво: Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II (адреса: пл. Кошута 6, м. Берегове, 90202. Електронна пошта: foiskola@kmf.uz.ua) та ТОВ «РІК-У» (адреса: вул. Гагаріна 36, м. Ужгород, 88000. Електронна пошта: print@rik.com.ua)
Поліграфічні послуги: ТОВ «РІК-У»

ISBN 978-617-7868-35-3

© Автори, 2020

© Редактор, 2020

© Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II, 2020

Зміст / Tartalom

ВСТУПНЕ СЛОВО	9
ELŐSZÓ	11
БАЛЛА ЕВЕЛНА: Мотив дороги в малій прозі Еміля Балецького	13
БАРАНЬ ЄЛИЗАВЕТА: Еміль Балецький – дослідник закарпатських українських говорів (перший етап наукової діяльності)	21
GAZDAG VILMOS: A szláv–magyar nyelvi kapcsolatok alakulása egy elfeledett keleti szláv jövevényszó regionális újjáéledése tükrében	41
ZOLTÁN ANDRÁS: Az „Ószláv nyelv” című egyetemi tankönyv (1968) fél évszázad távlatából	49
КАПРАЛЬ МИХАИЛ: Время надежд и разочарований русинской интеллигенции: еще раз к биографии Эмиля Балецкого	61
КОРДОНЕЦЬ ОЛЕКСАНДР: Концепт щастя у новелах «Цвіт щастя» Богдана Лепкого та «Счастье» Еміля Балецького	69
KOCSIS MINÁLY: Balezcky Emil és az ukrán nyelvemlékek	77
КРАВЕЦЬ ЛАРИСА: Лінгвофілософські виміри поняття «рідна мова»	83
LEBOVICS VIKTÓRIA: Balezcky Emil jogtalan elbocsátása az Eötvös Loránd Tudományegyetem archívumában található dokumentumok tükrében	93
ЛЯВИНЕЦ МАРИАННА: Ранняя поэзия Э. Балецкого	117
ЛЯВИНЕЦ-УГРИН МАРИАННА: Новые страницы биографии Эмиля Балецкого	127
МУШКЕТИК ЛЕСЯ: Фольклорно-етнографічні записи Еміля Балецького	165
TASKOVICS OKSZANA: Balezcky Emil útja a népi íróvá válása felé	177
CSERNICSKÓ ISTVÁN: A szláv nyelvváltozatok kategorizálásának kérdése Kárpátalján	183
ЧОНКА ТЕТЯНА: Прозові твори Еміля Балецького: стиль, тематика, проблематика	223

ЛІНГВОФІЛОСОФСЬКІ ВИМІРИ ПОНЯТТЯ «РІДНА МОВА»

ЛАРИСА КРАВЕЦЬ

Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II

lara.kravets@gmail.com

The article describes the philosophical study of the phenomenon of "native language". The concept of "native language" is ambiguous and diverse. This encourages philosophers and linguists to look for its stable differential features. In Ukrainian philosophy, the concept of "native language" approaches the concept of "nation" and acquires political significance. This understanding of the concept of "native language" was formed primarily on the basis of the ideas of German classical philosophy. O. Potebnya developed these ideas in East Slavic science in the 19th century. The native language played an important role in the formation of the Ukrainian nation in the 19th - early 20th centuries. In the post-Soviet period, the concept of "native language" was again updated. Modern researchers describe the concept of "native language" as a volatile phenomenon, depending on subjective and objective factors, but it remains relevant in the aspect of building a national state.

Проблема визначення поняття «рідна мова» лежить насамперед у площині соціолінгвістики, етнології, педагогіки, психології, проте вона має і широке лінгвофілософське висвітлення. Узагальнення напрацювань в українській та світовій лінгвістиці в найширшому її часово-просторовому й галузевому вияві актуалізує різні питання, пов'язані з рідною мовою, оприявнює суперечності в її трактуванні, встановленні категорійних ознак та функцій. Дискусійним виявляється навіть положення про об'єктивність поняття, оскільки назвати свою рідну мову може тільки сама людина. На індивідуальне визначення рідної мови впливає багато інтра- й екстралінгвальних чинників. Поняття «рідна мова», «материнська мова», «перша мова», «національна (етнічна, народна) мова» можуть стосуватися однієї мови і збігатися, що можливо в монолінгвальному (мононаціональному) середовищі або в певних суспільно-історичних умовах (політичний тиск на етнос), проте можуть позначати різні мови, що трапляється в багатомовному і поліетнічному середовищі. Неоднозначність поняття та різноаспектність вияву його змісту спрямовує дослідників на пошук стійких диференційних ознак. Водночас Ф. Бацевич, зауважуючи складність дефініції, підкреслює: «Поняття «рідна мова» не можна виявляти за тими формальними ознаками, що використовують,

наприклад, із встановленням етнічної приналежності; воно розкривається лише в порівнянні з менш чи більш спорідненими поняттями» (Бацевич 2009: 43).

В українській лінгвофілософії рідну мову традиційно трактують через поняття «материнська мова», «мова батьків», «мова народу»: «Рідна мова – то мова наших батьків і мова народу, до якого належимо» (Огієнко 2010: 37). Відзначають її важливу націотворчу та державотворчу роль: «Без добре виробленої рідної мови нема всенародної свідомости, без такої свідомости нема нації, а без свідомої нації – нема державности як найвищої громадської організації, в якій вона отримує найповнішу змогу свого всебічного розвитку й виявлення» (Огієнко 2010: 34). Такі погляди в Європі сформувались у період національно-визвольних рухів ХІХ – початку ХХ ст. насамперед на основі ідей німецької класичної філософії, зокрема праць Й.-Г. Гердера, Й.-Г. Фіхте, А. Шлейхера, а також В. фон Гумбольдта, та стали засадничими в концепції національного державотворення, реалізованої багатьма народами Центральної та Східної Європи.

Представники німецької класичної філософії нацією вважали спільноту людей, об'єднаних мовою, звичаями і культурою. Й.-Г. Гердер у працях «Мова і національна індивідуальність», «Ідеї до філософії історії людства» та «Трактаті про походження мови» пояснював мову як природну властивість людської свідомості, що на той час було новим і резонансним, оскільки суперечило богословській і конвенційній теоріям, ідеям механістичного матеріалізму. Вчений розкрив засадничу роль мови у визначенні і збереженні культурних цінностей, обґрунтував єдність мови, патріотичного духу і історії нації, довів взаємозв'язок і взаємовплив мови і літератури (Гердер 1977).

В. фон Гумбольдт, поділяючи ідеї Й.-Г. Гердера щодо мови, мислення і народу, розробив лінгвофілософську антропологію та з'ясував природну єдність мови, мислення і культури. Мова, за В. фон Гумбольдтом, це діяльність духу і мислення. Дух відображує матерію, а мова є матеріальним втіленням духу. Відповідно у мові відбиті особливості світосприйняття і світорозуміння людини, «дух народу». Мова допомагає людині пізнавати світ, і водночас це пізнання залежить від мови. За В. фон Гумбольдтом, різні мови є різними світоглядами, тому що в них віддзеркалено різне бачення тих самих речей: «Різні мови – це зовсім не різні позначення тієї самої речі, а різні

бачення її; і якщо річ ця не є предметом зовнішнього світу, кожен (мовець) по-своєму її створює, знаходячи в ній стільки свого, скільки потрібно, щоб охопити і прийняти чужу думку. Мови – це ієрогліфи, в які людина вміщує світ і уяву; при тому, що світ і уява, які постійно створюють картину за картиною за законами подібності, залишаються загалом незмінними, мови самі собою розвиваються, ускладнюються, розширюються. Через різноманітність мов для нас відкривається багатство світу і різноманітність того, що ми пізнаємо в ньому; і людське буття стає для нас ширшим, оскільки мови в чітких і дієвих рисах дають нам різні способи мислення і сприйняття» (Гумбольдт 1985: 349).

Кожна мова, на думку вченого, перебуваючи між людиною і світом та виражаючи суб'єктивне бачення об'єктивного світу, виявляє свій творчий характер, енергетичну сутність. Вона є діяльністю людського духу, енергією, яка проймає усе життя народу, що нею говорить, і водночас результатом цієї діяльності. Мова, з одного боку, виражає неповторність народу, а з другого – формує її. «Розуміння мови як енергетичної, – зазначає Ф. С. Бацевич, – було якісно новим у науці про мову та в лінгвофілософії. Формою існування мови в такому аспекті розгляду стає розвиток. Якщо мова – це енергетична, то її можна розглядати як організм, який постійно і вічно себе породжує» (Бацевич 2008: 40–41). Джерело розвитку мови В. фон Гумбольдт убачав у її антиномічній природі, у зв'язку з чим виокремив кілька антиномій: мови і мислення; мови і мовлення; довільності знака і мотивованості елементів мови; об'єктивності і суб'єктивності; мови як діяльності і як результату діяльності; зрозумілості і незрозумілості (Гумбольдт 1984: 169).

Мова і «дух народу», за В. фон Гумбольдтом, розвиваються не ізольовано, а в тісній взаємодії, виступаючи як нерозривна мисленнева дія. Мова – це жива діяльність «духу народу». Вона перебуває в постійному русі, породжуючи думку та визначаючи специфіку мислення. Кожна мова по-своєму інтерпретує дійсність, тому різні мови виражають різні світогляди. Отже, духовно-енергетична сутність мови вчений розглядав у зв'язку із народом – творцем і носієм мови. Гумбольдтівські ідеї були підхоплені та розвинуті в лінгвофілософських працях Г. Штейнталя, В. Вундта, К. Фослера, Е. Кассіра, О. Потебні та ін., що в сукупності склали основу концепції рідної мови.

Суспільно-політичні обставини сприяли актуалізації поглядів В. фон Гумбольдта в кінці XIX – на початку XX ст. Розуміння мови як

енергейї цілком відповідало програмі національно-політичного виокремлення народу та стало дієвим чинником у процесах самовизначення європейських народів, а також сприяло розвитку народних (національних) мов. У нових парадигмах ідея про мову як діяльнісну силу корелювала із категоріями пізнання та засвоєння дійсності, унікальних концептуальних систем, детермінованості світогляду народу структурою мови, якою він розмовляє.

В американській лінгвістиці першої половини ХХ ст. з'явилася гіпотеза лінгвістичної відносності Е. Сепіра і Б. Ворфа, суть якої полягає в тому, що: 1) мова зумовлює спосіб мислення народу, який нею говорить; 2) спосіб пізнання реального світу залежить від того, якою мовою мислять люди. Ці положення хоч і викликали дискусії, проте твердження про вплив мови на процеси пізнання і формування картини світу в сучасній науці стало аксіоматичним. Гіпотеза, як зазначає Ф. Бацевич: «мала важливе значення в історії лінгвістичної і лінгвофілософської думки завдяки «реабілітації» в період домінування структуралізму проблеми співвідношення мови і мислення, увазі до мовних і концептуальних картин світу, мовних значень, специфіки ідіоетнічних мов та їхніх зв'язків з духовним життям народу і особистості» (Бацевич 2009: 92–93).

Ідеї В. фон Гумбольдта зацікавили німецького мовознавця і лінгводидакта Й.-Л. Вайсгербера та надихнули його на створення мовного закону людства, ядром якого став закон рідної мови. Вчений був переконаний, що в мові закладена сила, яка істотно впливає на свідомість її носіїв у всіх сферах духовної культури. Мову він також розумів як первинну дійсність та вважав, що людина пізнає світ через мову, носієм якої вона є. З цього закономірно випливало, що рідна мова – це та мова, за допомогою якої людина освоює світ і входить до певної мовної спільноти (Вайсгербер 2004: 135). «Мовний організм» людини формується поступово, починаючи з раннього дитинства. З розвитком особистості мова розкриває їй свій потенціал та стає для неї найдосконалішим засобом пізнання світу. Колективне володіння мовою виявляє її цілісність та забезпечує тривалість існування. Рідна мова виокремлює народ з-поміж інших та виражає його самотність. Вона відіграє важливу роль у формуванні етнічної свідомості. Відповідно збереження і розвиток рідної мови – це, за Й.-Л. Вайсгербером, головна умова збереження етносу: «Народ, який відмовляється від своєї мови,

відмовляється від самого себе, а та частина народу, яка змінює мову, робить рішучий крок до зміни народної приналежності» (Радченко 1993: 112). На думку вченого, рідна мова – «найстабільніша форма існування людської мови» (Вайсгербер 2004: 187).

На східнослов'янських теренах ідею духовно-енергетичної сутності мови розвивав у ХІХ ст. О. Потебня. Дослідник вважав, що мова – це головна ознака народу, але «те, що робить певний народ народом, полягає не в тому, щоб висловлюватися мовою, а в тому, як висловлюватися» (Потебня 1922: 222). Мова, за О. Потебнею, впливає на формування народної свідомості та на хід думок окремої людини: «мова – це засіб не виражати вже готову думку, а створювати її, ... вона не відображення готового світосприйняття, а діяльність, що його формує» (Потебня 1993: 38). Поняття «рідна мова» і «мова народу» в працях О. Потебні збігаються. Різносфокусоване бачення проблеми співвідношення народів і їхніх рідних мов спродукувало психолінгвістичний висновок вченого: «Знання двох мов у ранньому дитинстві – це не володіння двома системами зображення і повідомлення одного і того самого кола думок, це роздвоєння цього кола і... забруднення досягнення цілісності світоспоглядання; це заважає науковій абстракції» (Потебня 1993: 166–167).

Ключову роль рідної (народної) мови і в розвитку людини, і в процесах націотворення відзначали М. Костомаров, М. Грушевський, К. Михальчук, Г. Ващенко, І. Огієнко, М. Гладкий, О. Курило, О. Синявський, С. Смеречинський, М. Сулима та ін. Усвідомлення нерозривного зв'язку між мовою здобуття знань та існуванням окремого народу було поштовхом до боротьби за право навчатися рідною (народною) мовою. Ця боротьба на підросійській частині України загострилася в другій половині ХІХ ст. у зв'язку із скасуванням кріпацтва та необхідністю навчання широких народних мас. М. Костомаров писав: «Народ повинен учитися, народ хоче вчитися; якщо ми не дамо йому засобів і способів учитися своєю мовою – він стане вчитися чужою, і наша народність загине з освітою народу» (Костомаров 1994: 309). Відтак навчання рідною мовою зумовлювало потребу підручників і посібників цією мовою, але насамперед літературної мови на народнорозмовній основі, кодифікації, унормованого правопису та граматики, що наштовхувалось на ще складніші проблеми лінгвістично та соціально-політичного плану. В

умовах бездержавності українцям необхідно було відстояти окремішність української мови, довести широкому загалу спроможність української мови виконувати всі суспільно-культурні функції, утвердити статус національної мови, сформувати її престиж. Проте ці завдання не вичерпували мовну проблему. С. Єрмоленко наголошує: «...питання української мови виходило за межі освітньо-культурних або книговидавничих проблем, за межі конкретних мовних дискусій про шляхи розвитку української літературної мови, і водночас охоплювало такі світоглядні проблеми, як рівень національної свідомості українців, роль мови в державотворчому процесі, мовна політика...» (Єрмоленко 2016: 5).

Відстоювання прав рідної (української) мови було одним із перших важливих кроків до національного самовизначення. Єдність понять «мова» і «нація», що на українському ґрунті впливає насамперед з міркувань О.Потебні про мову як втілення національного духу, закріпилась в українській лінгвофілософії на тривалий період. Лаконічно й водночас вичерпно це розкрили В. Іванишин і Я. Радевич-Винницький у праці «Мова і нація» (Іванишин, Радевич-Винницький 1994).

Розуміння рідної мови як мови свого народу переважало в україністиці радянського періоду. Водночас за словами С. Єрмоленко: «У радянські часи словосполучення *рідне слово* мало право на офіційне існування лише в художньому контексті» (Єрмоленко 2007: 90). Ґрунтовні лінгвофілософські дослідження цієї проблеми в радянський час не проводили.

Процеси державотворення та демократизації суспільства кінця ХХ ст. – початку ХХІ ст. актуалізували поняття «рідна мова» не тільки в художній і публіцистичній сферах, а й освітній та науковій. Словосполучення «рідна мова» ввійшло в терміносистеми соціолінгвістики, соціополітики, лінгводидактики, психології. В енциклопедії «Українська мова» (2000 р.) поняття «рідна мова» визначено як «мова, з якою людина входить у світ, прилучається до загальнолюдських цінностей у їх національній своєрідності» (Енциклопедія 2000: 515). Таке трактування, запропоноване В. Русанівським, надто широке, проте суголосне гумбольдтівському розумінню мови, оскільки в ньому підкреслено пізнавальну та діяльнісну функції мови. У статті подано також традиційне для

української лінгвофілософії пояснення рідної мови в контексті понять «батьківська хата», «материнська мова», «рідний край», «мова народу», «патріотичні почуття», «вітчизна» та ін., що загалом зближує його з характеристикою національної мови. Автор енциклопедичної статті поступово переходить від висвітлення значення мови в житті окремої людини до розкриття об'єднавчої функції мови в процесі державотворення, акцентуючи провідну роль емоційного компонента: «рідна мова сприймається не просто як засіб комунікації, не тільки як знаряддя формування думок, а значно інтимніше – як одне з головних джерел патріотичних почуттів, як рецептор духовно-емоційної сфери людини» (Енциклопедія 2000: 515).

У четвертому виданні енциклопедії «Українська мова» поняття *рідна мова* конкретизовано й потрактовано як «мова, яка пов'язує людину з родом (батьками, дідами, прадідами), через яку доросла людина усвідомлює свій зв'язок з національною культурою, належність до цієї культури» (Енциклопедія 2013: 575). Автор статті С. Єрмоленко також розкриває феномен «рідної мови» через поняття «рідний край», «вітчизна», «батьківська хата», «материнське тепло», «патріотичні почуття», але наголошує на різних трактуваннях його, а саме як першої мови; як материнської мови; як мови культурної спадщини; як мови, в якій людина здобуває найповніше самовираження, як основну мову держави (Енциклопедія 2013: 575–576). Важливо, що в статті підкреслено вплив соціально-економічних, культурно-історичних умов на мовне самоусвідомлення індивіда та зазначено, що «через активні міграційні процеси, соціальну мобільність феномен рідна мова конкретної особи зазнає трансформацій, по-різному співвідносячись із національністю або з функціонально першою мовою» (Енциклопедія 2013: 576). Автор зауважує, що «відчуття зв'язку з етносом, нацією передається не лише мовою як засобом спілкування, а й цілим комплексом культури, причетність до якої відчуває будь-яка людина» (Енциклопедія 2013: 576).

У монографії «Мова і українознавчий світогляд» С. Єрмоленко акцентує увагу на емоційній конотації та пов'язаному з нею неоднозначному трактуванні поняття «рідна мова». Розкриваючи цю особливість змісту словосполучення, дослідниця вказує на його ключовий складник – суб'єктивно-оцінну сему слова *рідний*: «*рідний* протиставляється *нерідному*, так само як *своє* – *чужому*». [...] На шкалі протиставлення *чужий* – *рідний* опиняються етноси, мови, культури,

економіки, традиції тощо, врешті, звичаї – від звичаїв родинних до національних традицій» (Єрмоленко 2007: 91). Закономірно, що *рідне, своє* має бути психологічно близьким, морально цінним, володіти притягальною силою. Проте зазначимо, що опозиція *своє – чуже*, як і всі міфологічні архетипи, амбівалентна, отже здатна реалізувати і протилежний зміст: *добре ↔ погане, культурне ↔ дике*.

Соціально-економічні, культурно-історичні чинники впливають не тільки на мовне самоусвідомлення людини, а й на трактування поняття «рідна мова». За спостереженнями Б. Ажнюка, українці материкової України й українці діаспори розуміють поняття «рідна мова» неоднаково. В Україні рідна мова – «це мова батьків, дідів, а отже, мова роду, це перша після народження мова, мова, в якій українець почуває себе найвигідніше, мова, якою він найкраще володіє і з якою почуває найбільшу емоційну спорідненість; це, зрештою, основна мова нації, відмітна ознака українця – це мова держави» (цит. за: Єрмоленко 2007: 92–93). Для українців діаспори рідна мова – це: (1) перша в житті мова, (2) мова матері, (3) мова роду (генетично-антропологічна спадщина), (4) мова культури, з якою людина пов'язує себе, (5) мова, з якою людина зберігає емоційний зв'язок, (6) комунікативно зручна мова, (7) основна мова держави (цит. за: Єрмоленко 2007: 93).

Динаміка лінгвофілософського осмислення поняття «рідна мова» від часів Давньої Русі-України до сучасності подана в праці «Духовна синергетика рідної мови» Ф. Бацевича. На основі аналізу різних поглядів учених доходить висновку, що найважливішими ознаками рідної мови є її духовна сутність і синергетика: «Духовно мова постає як глибинно антропоцентричний, притаманний лише людині вияв її сутності, як усвідомлення, осмислення, розуміння і оцінка явищ зовнішнього і внутрішнього світів, а також як підсвідомі чинники, що притаманним лише конкретному етносу способом виявляються в мові» (Бацевич 2009: 4). Автор доводить, що рідна мова – це «медіатор і гармонізатор атракторного типу між енергіями пізнаваного (світ) і того, хто пізнає (людина)» (Бацевич 2009: 169).

Попри те, що поняття «рідна мова» значною мірою суб'єктивне, воно залишається актуальним поняттям сучасної лінгвофілософії та багатьох інших суміжних наук, оскільки постулює, що конкретна мова ціннісна для певної особистості та народу. Його важливість засвідчує

проголошення на XXX сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО Міжнародного дня рідної мови, який щорічно відзначають, починаючи з 2000 р., 21 лютого. Генеральний директор ЮНЕСКО у своєму виступі 2003 р. зазначив: «Чому стільки уваги приділяється рідній мові? Тому що мови становлять неповторне вираження людської творчості в усьому його розмаїтті. Як інструмент комунікації, сприйняття і роздумів, мова також описує те, як ми бачимо світ, і відображає зв'язок між минулим, сьогоденням і майбутнім. Мови несуть сліди випадкових зустрічей, різні джерела, з яких вони насичувалися, кожна згідно зі своєю окремою історією. Рідні мови унікальні в тому відношенні, яким вони накладають відбиток на кожну людину з моменту народження, наділяючи її особливим баченням речей, яке ніколи насправді не зникне, незважаючи на те, що згодом людина оволодіває багатьма мовами» (Українські новини 2018).

В умовах глобального інформаційного й економічного простору, соціальної відкритості та багатократного зростання міграційних потоків, що супроводяться збільшенням кількості мультилінгвів, окреслена вище проблема не втрачає своєї важливості. В сучасній науці поняття «рідна мова» під впливом соціолінгвальних чинників здебільшого корелює з поняттями «перша мова», «успадкована (еритажна) мова» і не збігається з національністю особи. Термін «успадкована мова» стосується мови, переважно вживаної в сім'ї, проте не тотожний терміну «перша мова», оскільки успадкована мова може мати обмежене функціонування (наприклад, спілкування з бабусями, дідусями) і бути другою мовою. Рідну мову часто визначають як «засвоєну в дитинстві, навички використання якої в основному зберігаються і в дорослому віці» (Беликов, Крысин 2001: 12). Сучасні дослідники підкреслюють, що рідною може бути більш ніж одна мова (Беликов, Крысин 2001: 12). Указують також на те, що засвоєна в дитинстві мова може бути втрачена або зазнати істотної редукції під впливом іншої мови, яка домінує в суспільстві (Schmid 2019). Отже, поняття «рідна мова» постає як мінливе явище, залежне від суб'єктивних й об'єктивних чинників, та водночас воно зберігає актуальність в аспекті національного державотворення.

ЛІТЕРАТУРА

- Бацевич Ф. 2008. *Філософія мови. Історія лінгвофілософських учень*. Київ: ВЦ «Академія».
- Бацевич Ф. 2009. *Духовна синергетика рідної мови. Лінгвофілософські нариси*. Київ: ВЦ «Академія».
- Беликов В.И., Крысин Л.П. 2001. *Социолінгвістика. Учебник для вузов*. Москва: Рос. гос. гуманит. ун-т.
- Вайсгербер Й.-Л. 2004. *Родной язык и формирование духа*. Москва: Эдиториал УРСС.
- Гердер И.Г. 1977. *Идеи к философии истории человечества*. Москва: Наука.
- Гумбольдт В. фон. 1984. *Избранные труды по языкознанию*. Москва: Прогресс.
- Гумбольдт В. фон. 1985. *Язык и философия культуры*. Москва: Прогресс.
- Енциклопедія. 2000. *Українська мова*. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана.
- Енциклопедія. 2013. *Українська мова*. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана.
- Єрмоленко С.Я. 2007. *Мова і українознавчий світогляд*. Монографія. Київ: НДІУ.
- Єрмоленко С.Я. 2016. *Парадигма української мови в науковому світогляді Михайла Грушевського*. «Українська мова», №3, с. 3–16.
- Іванишин В., Радевич-Винницький Я. 1994. *Мова і нація*. Дрогобич: Відродження.
- Костомаров М.І. 1994. *Слов'янська міфологія*. Київ: Либідь.
<http://litopys.org.ua/kostomar/kos15.htm>
- Огієнко І. 2010. *Наука про рідномовні обов'язки* [в:] І. Огієнко, Рідна мова. Київ: Наша культура і наука.
- Потебня А.А. 1922. *Полное собрание сочинений*. Одесса: Гос. изд-во Украины. Т. 1.
- Потебня А.А. 1993. *Мысль и язык*. Киев: Синто.
- Радченко О.А. 1993. *Лингвофилософский романтизм И.Л.Вайсгербера*. «Вопросы языкознания», №2, с. 107–114. <http://vja.ruslang.ru/archive/1993-2.pdf>
- Українські новини, <https://ukranews.com/ua/news/548539-sogodni-vidznachayut-mizhnarodnyu-den-ridnoi-movu>. Дата останнього перегляду: 2019.12.13.
- Schmid M.S. Language attrition, <https://languageattrition.org/what-is-language-attrition/>. Дата останнього перегляду: 2019.12.13.

Б 19 **Еміль Балецький – мовознавець, письменник, освітянин.**
Збірник наукових робіт міжнародного наукового семінару «Еміль Балецький – мовознавець, письменник, освітянин», Берегове, 23-24 травня 2019 року / Редактор: Єлизавета Барань – Берегове-Ужгород: ЗУІ ім. Ф.Ракоці II – ТОВ «РІК-У», 2020. – 236 с. (угорською, українською та англійською мовами).

ISBN 978-617-7868-35-3

Збірник містить матеріали міжнародного наукового семінару «Еміль Балецький – мовознавець, письменник, освітянин», який відбувся 23-24 травня 2019 року в м. Берегове. До видання, присвяченого 100-річчю від дня народження видатного славіста, ввійшли статті про життєпис науковця, його мовознавчу, освітницьку діяльність та літературну творчість.

УДК 81'1:061.3(477.87)

Наукове видання

Еміль Балецький – мовознавець, письменник, освітянин

Міжнародний науковий семінар
Берегове, 23-24 травня 2019 року

Збірник наукових робіт

2020 р.

*Рекомендовано до друку Вченою радою Закарпатського угорського інституту
ім. Ф.Ракоці ІІ (протокол №5 від 27.08.2020 р.)*

Підготовлено Видавничим відділом спільно з кафедрою філології
Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці ІІ

Редактор:

Єлизавета Барань

Рецензенти:

Адальберт Барань, кандидат філологічних наук (ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ)
Вільмош Газдаг, доктор філософії з гуманітарних наук, спеціальність «філологія»
(ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ)

Коректура угорського тексту:

авторська

Коректори українського та англійського текстів:

Олександр Кордонець та Томаш Врabelь

Технічний редактор: Вільмош Газдаг

Обкладинка: Вільмош Газдаг, Ласло Веждед

УДК: Бібліотечно-інформаційний центр «Опаці Черє Янош» при ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ

Відповідальні за випуск:

Степан Черничко (в.о. ректора Закарпатського угорського інституту ім. Ф.Ракоці ІІ)

Ільдико Орос (президент Закарпатського угорського інституту ім. Ф.Ракоці ІІ)

Олександр Добош (начальник Видавничого відділу ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ)

За зміст опублікованих наукових робіт відповідальність несуть автори

Друк збірника здійснено за підтримки Угорської академічної ради Закарпаття

Видавництво: Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці ІІ (адреса: пл. Кошута 6, м. Берегове, 90202. Електронна пошта: foiskola@kmf.uz.ua) *Статут «Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці ІІ» (Прийнято Загальними зборами ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ, протокол №2 від 11.11.2019 р., зареєстровано в реєстрі за №6179 приватним нотаріусом І.В. Мацолою) та ТОВ «РІК-У»* (адреса: вул. Гагаріна 36, м. Ужгород, 88000. Електронна пошта: print@rik.com.ua) *Свідчення про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції Серія ДК 5040 від 21 січня 2016 року*

Поліграфічні послуги: ТОВ «РІК-У»

Підписано до друку 21.10.2020. Шрифт «Book Antiqua». Папір офсетний, щільністю 80 г/м².
Ум. друк. арк. 19,0. Формат 70x100/16. Замовл. №2792. Тираж 200.